

podpreti predlaganega simpozija, kjer bi zgodovinarji, naravovarstveniki, geografi, ekonomisti in drugi spregovorili o tem tudi širše. Razstava je ta vprašanja seveda lahko samo delno nakazala.

Uvod v katalog je napisal ravnatelj Zgodovinskega arhiva Ljubljana Janez Kopač. Zaradi prizadetosti ob razmerah, v katerih delajo njegovi sodelavci, ga velja pazljivo prebrati. Ker imamo v tem primeru opraviti s svojevrstno dolenjsko malomarnostjo v odnosu do naše kulturne dediščine, si za konec dovoljmo nekoliko nenavaden predlog. Sodelavci Enot za Dolenjsko in Belo krajino naj pripravijo zgodovinsko razstavo o odnosu njihovega področja do arhivov. Pri tem naj ne pozabijo navesti tudi imen »zaslužnih« za uničevanje in slabo varstvo arhivov. Mogoče pa bo pogled v zrcalu lastne malomarnosti le koga premamil ali pa vsaj pomagal ustvariti ustrezno javno mnenje, ki bo Enoti za Dolenjsko in Belo krajino Zgodovinskega arhiva Ljubljana v pomoč.

Stane Granda

Vladimir Sunčič, **Komisije za agrarne operacije 1885–1945**, 1. del A–K. Ljubljana, 1991, str. 1–492; 2. del L–So. Ljubljana, 1992, str. 493–912; 3. del Sp–Ž. Ljubljana, 1994, str. 913–1440

Arhiv Republike Slovenije je izdal v okviru svojih publikacij v seriji *Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev* (zvezek 5/1,2,3) inventarni popis arhivskega gradiva Komisije za agrarne operacije v Ljubljani. Ti trije deli tvorijo za navedeno arhivsko gradivo zaključeno celoto; popisano arhivsko gradivo pa se nanaša na slovensko ozemlje, ki je bilo v sestavu nekdanje Dravske banovine.

V 1. delu inventarnega popisa je Vladimir Sunčič na 14 straneh podal kratek historiat o nastanku komisij za agrarne operacije, njihove pristojnosti in organiziranost, način dela agrarnih oblastev in ureditev fonda Komisije za agrarne operacije 1885–1945. Ta seznanja uporabnika z najnужnejšimi podatki o 265 arhivskih škatel obsegajočem arhivskem fondu in o načinu uporabe inventarnega popisa. Naslednjemu devet strani dolgemu poglavju je odmeril seznam sodnih okrajev z agrarnimi operacijami. Tretji del je namenjen popisu arhivskega gradiva, urejenega po dosjejih agrarnih operacij, razvrščenih po krajih od črke A–K (dosjeji 1–975).

Drugi del inventarnega popisa je bil natisnjen leta 1992 in vsebuje seznam sodnih okrajev z agrarnimi operacijami ter popis arhivskega gradiva agrarnih operacij od črke L–Sp (dosjeji 796–1494).

Tretji del inventarnega popisa je izšel koncem leta 1994. Ta del vsebuje seznam sodnih okrajev z agrarnimi operacijami, popis arhivskega gradiva agrarnih operacij od črke Sp–Ž (dosjeji 1495–2109), dosjeje gradiva, ki ne sodijo v prej navedeni abecedni okvir agrarnih operacij (dosjeji 2110–2121), dosjeje arhivskega gradiva pod oznako »Splošno«, nastalo z uradnim poslovanjem Komisije za agrarne operacije v letih 1891–1945 (dosjeji 2122–2245 in 2489–2499), gradivo komisij za agrarne operacije, ki je bilo najdeno v skladiščih Arhiva ob inventuri 1993 (dosjeji 2246–2488). Na koncu sledijo še: abecedno kazalo krajev s številko agrarne operacije, kazalo katastrskih občin s številko agrarne operacije, popravek in zahvala avtorja predstavnikoma Arhiva Republike Slovenije in sodelavcem za pomoč pri pripravi objave navedenega inventarnega popisa.

Uradi Deželnih komisij za agrarne operacije v nekdanji Avstro-Ogrski so bili ustanovljeni na osnovi Zakona o razdelbi skupnih zemljišč in uredbi skupnih pravic do uživanja in oskrbovanja z dne 7. 6. 1883, objavljenega v Državnem zakoniku (št. 94). Na njegovi osnovi so bili v posameznih deželah sprejeti ustrezni deželni zakoni: za Koroško 5. 7. 1885, za Kranjsko 26. 10. 1887, za Štajersko 7. 9. 1909. Za Prekmurje je veljal madžarski zakon iz leta 1898. Za Primorje posebnega zakona o agrarnih operacijah ni bilo. Na Kranjskem je bil deželni zakon objavljen šele 13. 2. 1888 in se je imenoval Zakon o razdelbi skupnih zemljišč in uredbi dotičnih skupnih pravic do njih uživanja in oskrbovanja. Zakon je v slovenščino prevedel Franc Levec. Na podlagi tega zakona je bila ustanovljena Deželna komisija za agrarne operacije v Ljubljani ter Krajni (krajevni) komisariji za agrarne operacije v Ljubljani, Novem mestu in Postojni. Slovenska Štajerska je spadala pod Deželno komisijo v Gradcu, v Mariboru pa je deloval Krajni komisar. Z nastankom Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1918 je bila za območje Slovenije ustanovljena Višja komisija za agrarne operacije v Ljubljani. Ukinjena sta bila Krajna komisarija v Novem mestu in Postojni, celotno slovensko ozemlje je bilo razdeljeno na Krajna komisarija v Ljubljani in v Mariboru; prvi je pokrival območje Gorenjske, Notranjske in del Dolenjske, drugi pa območje južne Štajerske, dela Koroške, Prekmurje in območje sodnih okrajev Črnomelj, Kočevje, Metlika, Novo mesto, Ribnica in Velike Lašče. Sedež Krajnega komisarja v Mariboru so preselili v Ljubljano, od leta 1921 dalje pa se tudi preimenujeta v Krajni komisar za agrarne operacije I in Krajni komisar za agrarne operacije II, Višja komisija pa se je spet preimenovala v Deželno komisijo za agrarne operacije v Ljubljani, le-ta pa se je leta 1928 preimenovala v Komisijo za agrarne operacije v Ljubljani. Komisija je bila vseskozi samostojen upravni organ in je od leta 1929 delovala kot samostojen upravni organ v okviru III. kmetijskega oddelka Banske uprave Dravske banovine. Po osvoboditvi leta 1945 ni bila ukinjena in je nadaljevala delo z omejenim delokrogom v skladu z določili Zakona o agrarni reformi in kolonizaciji. S sprejetjem Zakona o agrarnih skupnostih leta 1947 je bila Komisija za agrarne operacije v Ljubljani ukinjena, zemljišča agrarnih skupnosti pa so bila razglašena za občo ljudsko imovino, s katero so upravljali krajevni ljudski odbori.

Arhivsko gradivo Komisije za agrarne operacije vsebuje osnovne podatke o gospodarjenju in upravljanju z zemljišči, ki so bila v lasti vaških skupnosti, sosesk, skupin posameznikov in raznih korporacij. V literaturi tako zemljo pogosto omenjajo kot srenjsko zemljišče, srenje ali gmajne. Ta skupna vaška zemljišča so v pretežni meri sestavljale pašniške površine in planine, v manjši meri pa tudi travniške in gozdne površine. V spisih komisije je dokumentirana nekdanja pravna ureditev in način upravljanja s temi zemljišči. Vaške skupnosti so imele taka zemljišča v okviru naselja in v njegovi neposredni okolici ter na nekoliko oddaljenih gmajnah; skupne planine so bile v območjih bližnjih hribov in v oddaljenih območjih alpskega sredogorja. Planine so bile deloma last agrarnih skupnosti, deloma pa so jih uživali v obliki servitutov. Skupna vaška zemljišča so se v solastništvu izkoriščala za pašo živine od zgodnje pomladi do pozne jeseni, planine pa so upravljali in izkoriščali v skladu s pravili posameznih agrarnih skupnosti za planinsko pašo v poletnih mesecih.

Inštitut skupnih vaških zemljišč se je pri nas ohranil iz zgodnjega srednjega veka. V drugi polovici 19. stol., zlasti še po zemljiški odvezi, je prihajalo do pogostih zahtev po spremembi obstoječega stanja pri upravljanju skupne vaške zemlje. Zaradi tega je prišlo do ustanovitve Komisije za agrarne operacije, ki je urejala vsa vprašanja v zvezi z upravljanjem, gospodarjenjem in razdeljevanjem skupnih vaških zemljišč ter urejanjem vprašanj naturalnih užitkov, melioracij, upravljanjem planin in komasacije.

Arhivsko gradivo agrarnih operacij zadeva kompleksna vprašanja: glavno delitev zemljišč, nadrobno delitev zemljišč, ureditev skupnih pravic do upravljanja, ureditev pravic paše, ureditev melioracij, komasacij in lova. Glavna razdelitev se je nanašala na razdelitev med bivšimi gosposkami na eni strani ter občinami, deli občin ter agrarnimi skupnostmi na drugi strani. Nadrobna delitev je zadevala razdelitev skupnih zemljišč med kmete, člane agrarne skupnosti in soupravičence spolovinskih zemljišč. Z ozirom na različno vsebino so v registraturi Komisije za agrarne operacije, ki je bila pristojna za vodenje spisov arhiva, gradivo posameznih operacij vlagali v posebne dosjeje in jih signalizirali z vrsto operacije ter jih oštevilčili. Za signature dosjev so uporabili kratice črk: RU, NU, NDZ, PL, MEL, ZL in L. Dosjeje z navedenimi signaturami so še opremili s tekočimi številkami in sicer za vsako vrsto operacije posebej. Spisi posameznega dosjeja so bili urejeni po določenem redu, kar je zelo dobro razvidno iz objavljenega inventarnega popisa.

Na osnovi objavljenega inventarnega popisa je ugotoviti, da je bilo izvedeno 2163 postopkov agrarnih operacij. Od tega jih je opravljeno za območje nekdanje Kranjske 1799, le 364 pa se jih nanaša na območje Štajerske, Koroške in Prekmurja. Številčna primerjava nam opravičeno vzbuja sum, da je bilo gradivo za te predele slovenskega ozemlja ali uničeno ali pa se nahaja pri neugotovljenem hranitelju v inozemstvu.

Arhivsko gradivo za območje Notranjske (sodni okraji Postojna, Ilirska Bistrica, Senožeče in Vipava), ki je bilo po 1. svetovni vojni leta 1929 izročeno Kraljevini Italiji in je bilo po 2. svetovni vojni vrnjeno Sloveniji, je nujno treba zajeti v inventarni popis in ga objaviti kot 4. del te publikacije. Nadalje bi bilo treba k tem publikacijam dodati še zemljevid o razširjenosti agrarnih operacij na Slovenskem.

Pri objavi inventarnega popisa Komisije za agrarne operacije je prišlo do nekaterih vsebinskih in tiskovnih napak. Avtor Vladimir Sunčič je dve vsebinski že popravil v popravku na koncu 3. dela. Pri pregledu vseh treh delov sem ugotovil še naslednje pomanjkljivosti: na strani 6 (1. del inventarja) ni pravičen podatek, da je na Štajerskem deloval le Krajni komisar v Gradcu, saj je bil od leta 1909 tudi Krajni komisar v Mariboru; v 1. delu manjkajo kratice RU, NU, NDZ, PL, MEL, ZL in L s pomensko razlago; v kazalu krajev agrarnih operacij (3. del) manjkajo pri imenih krajev številke za dosjeje od štev. 2300–2488; Deželna komisija za agrarne operacije je bila ustanovljena na osnovi deželnega zakona iz leta 1888 in je zaradi tega vprašljiva letnica 1885, ki je natisnjena na ovojnici; pojem meliorizacija je nado mestiti s pojmom melioracija.

Objavljeni inventarni popis arhivskega gradiva Komisije za agrarne operacije v Ljubljani nam posreduje pričevanja o dogajanjih na slovenskem podeželju v obdobju 1888–1945 in je zato najpomembnejši zgodovinski vir za proučevanje slovenskega agrarnega gospodarstva in strukture naših vaških naselij, ki so s socializacijo po letu 1945 povsem spremenila svoj značaj in podobo. Sočasnost objave tega inventarnega popisa in boja za denacionalizacijo zemljišč nekdanjih agrarnih skupnosti je uporabnost rezultatov Sunčičevega dela še bolj aktualizirala. Vladimirju Sunčiču gre velika zahvala za njegovo vztrajnost pri zbiranju množice dragocenih podatkov, ki jih je zahtevala objava te obsežne publikacije.

Peter Ribnikar

Andrej Vovko, *Mal položi dar ... domu na altar. Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*. Ljubljana : Slovenska matica, 1994. 237 strani. (Razprave in eseji, 39)

Čas, ki ga obravnava Andrej Vovko v knjigi, je čas zadnjih desetletij pred prvo svetovno vojno, ki je bil za Slovence pester na vseh področjih njihovega življenja in delovanja. Kljub relativni gospodarski »zlati dobi« v Avstriji, je slovenski prostor zajel val množičnega izseljevanja, politično življenje se je strankarsko diferenciralo in razdelilo Slovence na več taborov, narodnostno vprašanje je postajalo vedno